

Vydává federální ministerstvo financí ve spolupráci se Státní bankou československou ve vydavatelství Economía, a.s. Praha

© federální ministerstvo financí

Adresa redakce: Vinohradská 49,
120 74 Praha 2

Telefon: 253 018 nebo 2110, linka 361

Vedoucí redaktor: Ing. Ivan Kočárník, CSc.

Publishers: Federal Ministry of Finance in Cooperation with Czechoslovak State Bank in Publishing House Economía, Prague

© Federal Ministry of Finance

Editor's Office: Vinohradská 49,
120 74 Prague 2, CSFR

Editor in Chief: Ivan Kočárník

OBSAH

Pavel ŠTĚPÁNEK: Úvodní poznámky k problematice fiskálního federalismu.....185

Milena HORČICOVÁ – Drahomíra VAŠKOVÁ: Platební neschopnost podniků v kontextu transformace čs. ekonomiky189

Finance a úvěr v zahraničí

Jaroslav STRNAD: Financování bytového hospodářství v Rakousku.....203

Ladislav MACHOŇ: Přístupy k privatizaci a reorganizaci národního majetku v bývalé NDR213

Uprostřed čísla:

Frederic S. MISHKIN: **Ekonomie peněz, bankovníctví a finančních trhů** (na pokračování - 6. část) ss. 177-200

Všechny bibliografické údaje včetně údajů o autorských právech jsou uvedeny u prvního pokračování v č. 1/91 tohoto časopisu.

Publikováno po dohodě s College, sekci vyd. HarperCollins Publishers

CONTENTS

Pavel ŠTĚPÁNEK: Introduction to Fiscal Federalism 185

Milena HORČICOVÁ – Drahomíra VAŠKOVÁ: Insolvency in the Transformation Period of the Czechoslovak Economy 189

Finance and Credit Abroad

Jaroslav STRNAD: Financing of Housing Economy in Austria..... 203

Ladislav MACHOŇ: Approaches to Privatization and Reorganization of National Property in Former GDR..... 213

In the middle of this issue:

Frederic S. MISHKIN: **The Economics of Money, Banking, and Financial Markets** (To Be Continued - Part VI) pp. 177-200

You can find all bibliographical data including particulars on copyright in part I of the series in No 1/91 of this journal.

Published by arrangement with College, a division of HarperCollins Publishers.

Redakční rada: ing. Belo Bosák, CSc., ing. Aleš Bulíř, ing. Václav Formánek, ing. Miroslav Hrnčíř, DrSc., ing. Tomáš Ježek, CSc., ing. Milan Jurčeka, CSc., ing. Miroslav Kerouš, ing. Jaroslav Klopal, ing. Ivan Kočárník, CSc., ing. Jozef Kučerák, CSc., ing. Vratislav Kulháněk, ing. Kamil Mikulič, CSc., Vladimír Rudlovčák, CSc., ing. Stanislav Šourek, dr. ing. Dušan Tříška, CSc., prof. ing. Miroslav Tuček, CSc., ing. Vladimír Valach, ing. Anton Vavro, CSc., ing. Jan Velek, doc. ing. Karol Vlachynský, CSc., ing. Jan Vrba, ing. Jaromír Zahradník

Platební neschopnost podniků v kontextu transformace čs. ekonomiky

Milena HORČICOVÁ - Drahomíra VAŠKOVÁ*

Platební neschopnost podnikové sféry představuje bezesporu jeden z nejpalčivějších problémů současné československé ekonomiky. Na tom se shodují profesionální ekonomové, vláda i podniková sféra. Liší se však názory na to, čím je zaviněna a jak ji řešit.

Ztráta platební schopnosti je klasickým podnikatelským rizikem v tržní ekonomice, a pokud se s ní podnik nedokáže vyrovnat, ztrácí šanci na přežití. Zcela jiný charakter měla platební neschopnost v centrálně plánované ekonomice, kdy se stala pro mnohé podniky trvalým stavem, aniž ohrožovala jejich existenci.

S počátkem transformace naší ekonomiky na ekonomiku tržní dostává platební neschopnost kvalitativně novou dimenzi. Tím, že zasahuje velké množství podniků, hrozí zmrazením finančních toků mezi ekonomickými subjekty a evokuje ohrožení samotných základů našeho hospodářství. Představuje tak vážné nebezpečí pro proces transformace.

Cílem statě je zamyslet se nad dosahem a příčinami tohoto jevu v měnících se podmínkách a přispět tak k hledání tržně konformního řešení.

K pojetí platební neschopnosti

Problém platební neschopnosti, snížené likvidity či insolvence podniku, je typickým mikroekonomickým jevem, který představuje ztrátu schopnosti podniku dostát platebním závazkům. Tato ztráta může být pouze dočasná, vyplývající z nevhodné struktury finančních aktiv, nebo může přerůst v trvalou, je-li podnik předlužen.

Čs. podniky řeší svůj problém narušené likvidity většinou tím, že neplatí svým věřitelům, a zejména dodavatelům, čímž si vlastně vynucují obchodní úvěr. Důsledkem tohoto jejich chování je přenesení vlastní snížené likvidity na partnera; vzniká tak prostor pro zřetězení platební neschopnosti.

V našem článku přistupujeme k platební neschopnosti nikoli jako k problému konkrétního mikrosubjektu, ale jako ke globalizovanému problému československé ekonomiky.

* Ing. Milena Horčicová, CSc., pracovnice FMF, Ing. Drahomíra Vašková, CSc. působí na VŠE v Praze. Příspěvek byl redakci předán 29.3.1991.

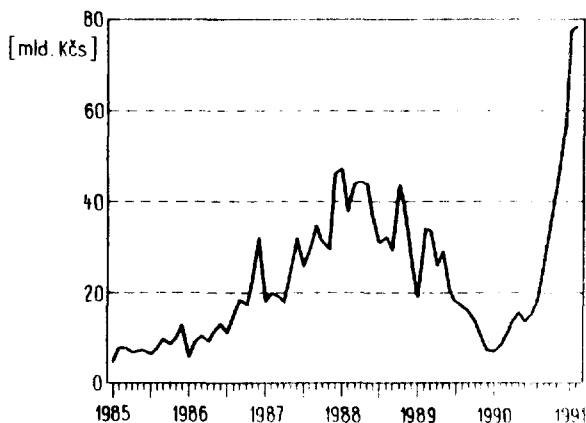
Z tohoto hlediska se platební neschopnost podniků projevuje v následujících formách:

- pozastavené platby dodavatelům, které banky nemohly provést pro nedostatek platebních prostředků organizací. Tato skupina představuje rozhodující část platební neschopnosti. Banky v pozastavených platbách evidují ty závazky po lhůtě splatnosti, které jim byly předloženy k likvidaci (nejsou zde tedy zahrnuty např. splatné faktury předané bance k proplacení);
- úvěry nesplacené ve lhůtě;
- ostatní závazky nesplacené ve lhůtě, např. vůči fiskální soustavě.

Vývoj platební neschopnosti v posledním desetiletí

Platební neschopnost byla v čs. ekonomice v posledních desetiletích permanentním jevem, který v jednotlivých obdobích nabýval různé intenzity. O jejím vývoji v 80. letech podává informaci *tabulka č. 1*. Jednotlivé roky se lišily nejen úrovní platební neschopnosti, ale i jejím pohybem v průběhu roku, což ukazuje *graf č. 1*.

Graf č. 1 Pozastavené platby - ČSFR úhrnem

Na grafu jsou patrná dvě období, kdy platební neschopnost dramaticky roste a dostává se po více měsíců nad úroveň 40 mld. Kčs. První období představuje prosinec 1987 až říjen 1988. Rozsáhlá platební neschopnost vznikla především v souvislosti s usnesením vlády č. 299/87 o snížení stavu zásob o 24 mld. Kčs v průběhu let 1987 a 1988. Podniky tento úkol nesplnily. SBČS neúvěrovala nadplánované zásoby a na jejich krytí nepostačovaly ani podnikové zdroje. Platební neschopnost se postupně přenášela do dalších organizací, čemuž SBČS částečně čelila úvěrovými výpomocemi a opakovanými zápočty vzájemných závazků a pohledávek podniků.

Pokles platební neschopnosti v průběhu roku 1989 souvisel s uvolněním restriktce ve financování a úvěrování zásob.

Druhé období dramatického růstu platební neschopnosti začíná r. 1990. Zatímco se v předchozích letech platební neschopnost po několikaměsíční kulminaci (a to i v případě námi zvolené nejvyšší hranice 40 mld. Kčs) snižovala, v r. 1990 se začíná chovat jinak. Prakticky od poloviny roku akceleruje, dramaticky roste (rychle se i při

Tabulka č. 1 Pozastavené provozní a investiční platby

v mld. Kčs

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
stav koncem roku	8,7	8,2	13,0	32,3	46,3	26,2	7,2	53,6
změna v průběhu roku	x	-0,5	+4,8	+19,3	+14,0	-20,1	-19,0	+46,4
průměrný stav ^a	10,1	7,0	8,1	14,7	27,3	37,8	20,3	22,1
maximální stav ^a	11,7	8,8	13,0	32,3	46,3	44,4	34,1	53,6

^a z konečných stavů jednotlivých měsíců roku

Tabulka č. 2 Pozastavené provozní a investiční platby

v mld. Kčs

	stav koncem měsíce	změna během měsíce
prosinec 1989	7,2	-3,1
leden 1990	7,1	-0,1
únor	8,7	+1,6
březen	10,6	+1,9
duben	13,8	+3,2
květen	15,5	+1,7
červen	13,8	-1,7
červenec	15,4	+1,6
srpen	19,1	+3,7
září	27,8	+8,7
říjen	35,9	+8,1
listopad	44,7	+8,8
prosinec	65,6	+20,9
prosinec (po zápočtu)	53,6	+8,9
leden 1991	77,6	+24,0
únor	78,2	+0,6

nízkém východisku na počátku roku dostává nad hranici 40 mld. Kčs) a trend vývoje je trvale rostoucí. Vypovídá o tom *tabulka č. 2*.

Novým prvkem není jen trvalý charakter tohoto trendu, ale i fakt, že platební neschopnost se stává plošným jevem. Koncem září 1990, kdy měsíční přírůstek poprvé překročil 8 mld. Kčs, platební neschopnost zasáhla 45 % ústředně řízených hospodářských organizací; začíná se o ní mluvit jako o rakovině čs. ekonomiky. Lavinovitý vývoj platební neschopnosti je dán i její vlastností multiplikovat se; podle expertních odhadů bankovní sféry jedna koruna prvotní platební neschopnosti vyvolává čtyři až pět korun platební neschopnosti druhotné.

Tyto skutečnosti nás vedou k zamyšlení nad příčinami změny vývoje platební neschopnosti v loňském roce a zejména na počátku r. 1991, tj. v období počátku transformace čs. ekonomiky.

Vývoj platební neschopnosti počátkem r. 1991

Platební neschopnost podniků dosáhla během prvního měsíce roku 1991 historicky absolutně nejvyššího měsíčního přírůstku, nárůst o 45 % prosincového stavu představuje v kontextu r. 1990 i nejvyšší přírůstek relativní.

Lednový vývoj je naprosto atypický oproti předchozím letům, kdy mezi prosincem a lednem vesměs docházelo k poklesu platební neschopnosti, jak dokumentuje *tabulka č. 3*. Nárůst platební neschopnosti v lednu byl způsoben oproti předchozím letům jinou ekonomickou situací a jiným postupem měnové politiky. V dřívějších letech byly úvěry omezeny k ultimu roku a v následujícím měsíci byla restrikce uvolňována. Změna v měnové politice, tj. důsledná restrikce bez vázanosti jen na hraniční termíny, je jasným krátkodobým impulsem nárůstu platební neschopnosti.

Tabulka č. 3 Pozastavené platby úhrnem za ČSFR v posledním a prvním měsíci roku

v mld. Kčs

rok (t)	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
prosinec t	8,7	8,2	13,0	32,3	46,3	26,2	7,2	53,6
leden t + 1	4,4	4,9	5,9	18,0	47,2	19,0	7,1	77,6
přírůstek	-4,3	-3,3	-7,1	-14,3	+0,9	-7,2	-0,1	+24,0

Z hlediska teritoriální struktury (jak ukazuje *tabulka č. 4*) v lednu platební neschopnost akcelerovala zejména v České republice, a to o 53 %, ve Slovenské republice byl nárůst mírnější, činil 24 %. Platební neschopnost podniků je ve Slovenské republice nižší, než by odpovídalo váze ekonomického potenciálu.

Tabulka č. 4 Struktura pozastavených plateb podle republik

	ČSFR		ČR		SR	
	prosinec 90	leden 91	prosinec 90	leden 91	prosinec 90	leden 91
pozastavené platby [mld. Kčs]	53,6	77,6	37,8	58,0	15,8	19,6
podíl republik na celkové výši platební neschopnosti [%]	100	100	70,5	74,7	29,5	25,3

Zajímavý je i pohled na sektorovou a odvětvovou strukturu platební neschopnosti, což dokumentuje *tabulka č. 5*.

Hlavní váha platební neschopnosti je nadále soustředěna ve státním sektoru. Přírůstek v lednu je procentuálně jen nepatrně nižší než přírůstek celkové platební neschopnosti. Zrychlil se však citelně nárůst platební neschopnosti v družstevním sektoru. Podílí se na tom zejména zemědělské družstevnictví. Zde se kromě důvodů, které podmiňují nárůst platební neschopnosti v zemědělské výrobě, projevují zřejmě i další faktory příznačné pro nynější stav v zemědělských družstvech. Jedním z nich je počínající rozpad některých družstev. Dalším faktorem může být i skutečnost, že vznikají problémy v přidružené výrobě.

Tabulka č. 5 Struktura pozastavených plateb úhrnem za ČSFR podle sektorů a vybraných odvětví v mld. Kčs

	prosinec 1990	leden 1990	přírůs- tek	přírůs- tek [%]
celkem	53,6	77,6	+ 24,0	+ 44,8
v tom:				
A. státní sektor	50,4	71,9	+ 21,5	+ 42,7
z toho:				
- paliva a energetika	1,2	1,9	+ 0,7	+ 58,3
- hutnictví	3,9	16,1	+ 12,2	+ 312,8
- doprava	2,4	3,4	+ 1,0	+ 41,7
- strojírenství a elektrotechnika	24,2	22,8	- 1,4	- 5,8
- výstavba a stavebnictví	3,1	2,0	- 1,1	- 35,5
- potravinářský průmysl	2,9	4,4	+ 1,5	+ 51,7
- zemědělská výroba a služby + nákup	2,2	3,0	+ 0,8	+ 36,4
- vnitřní obchod a cestovní ruch	0,9	1,7	+ 0,8	+ 88,9
B. družstevní sektor	2,7	5,1	+ 2,4	+ 88,9
z toho:				
- spotřební družstva	0,4	0,8	+ 0,4	+ 50,0
- zemědělská družstva a SZP	2,1	3,9	+ 1,8	+ 85,7
C. RO a PO	0,4	0,3	- 0,1	- 25,0
D. soukromý sektor	0,1	0,3	+ 0,2	+ 200,0

Platební neschopnost v soukromém sektoru a v rozpočtových a příspěvkových organizacích (RO a PO) se na celkové platební neschopnosti podílí necelým procentem. Celostátně platební neschopnost RO a PO dokonce klesla. Varující je však zrychlené přelévání platební neschopnosti do soukromého sektoru (kde se zvýšila na trojnásobek). Dvěma třetinami se na této platební neschopnosti podílejí akciové a ostatní společnosti, zbytek tvoří samostatní podnikatelé. Projevuje se zde zřejmě slabá finanční základna soukromého sektoru a nedostatek pohotových platebních prostředků: v situaci, kdy je soukromý sektor svými vztahy navázán na sektor státní, to soukromému sektoru neumožňuje čelit infiltraci lavinovité platební neschopnosti z tohoto stále dominantního sektoru.

V odvětvovém členění je nadále nejvyšší platební neschopnost v odvětví strojírenství a elektrotechniky. V lednu zde však došlo k poklesu. Může to souviset s poklesem zásob v tomto odvětví ke konci roku (o cca 3 mld. Kčs) a s řešením některých akutních problémů poskytnutím dodatečného úvěru (Zetor Brno). K dramatickému nárůstu došlo v odvětví hutnictví, kde přírůstek platební neschopnosti tvoří polovinu celkového nárůstu. Příčinou je, že podniky vyrábějící železo, nadhodnotily potřeby odběratelů z pohledu dosavadních potřeb. S rozšiřováním platební neschopnosti odběratelů jsou hutní podniky nuceny odmítat další dodávky a naopak někteří odběratelé sami ruší objednávky (např. Poldi, VSŽ). Odbytové problémy se výrazně promítají ve vztahu k předpokládaným dodávkám do SSSR (např. nezařazení trubek ze Švermových železáren do indikativních seznamů). Negativní dopad mají i některé disproporce v cenových relacích a nejednotný výklad cenové vyhlášky v ČR a SR.

Výrazné narůstání platební neschopnosti v organizacích zemědělské prvovýroby vzniká z několika důvodů. Druhotná platební neschopnost narůstá z titulu nepokrytých pohledávek u odběratelů v důsledku jejich platební neschopnosti způsobené vážnoucí odbytem potravin (mlékárny, masný průmysl, ZZN). V důsledku snížení odbytu vznikají v zemědělských podnicích problémy s hromadící se

produkcí živočišné výroby a prodražujícím se ustájením dobytka. Při zvýšení cen vstupů do zemědělské prvovýroby se zemědělským podnikům snižuje inkaso.

Kvantitativně nepříliš výrazná, ale z hlediska akcelerace zajímavá je platební neschopnost ve vnitřním obchodě a cestovním ruchu, které stojí na konci realizačního řetězu s převahou hotovostního placení. Zde se výrazně projevuje odbytová bariéra umocněná neadekvátní cenovou politikou obchodního rozpětí vedoucí k hromadění těžko prodejných zásob, které vážou prostředky pro placení nových dodávek dodavatelům.

V lednu se také plně projevil problém platební neschopnosti organizací zahraničního obchodu. V prvních dnech tohoto měsíce se prakticky zastavil vývoz do států RVHP, kde ještě nebyly uzavřeny mezibankovní platební dohody. OZO se také dostaly do problémů v důsledku devalvace, resp. zvýšené korunové potřeby úvěrů na její krytí. Vzhledem k tomu, že řada zejména velkých strojírenských podniků je na inkasech za své vývozy silně závislá, projevila se platební neschopnost OZO v růstu druhotné platební neschopnosti v jiných odvětvích.

Analýza příčin vývoje platební neschopnosti

Příčiny platební neschopnosti podniků v Československu mají svůj základ v dlouhodobém uplatňování centrálního řízení ekonomiky, které zformovalo určitý typ chování ekonomických subjektů. Tento typ chování byl determinován nízkým stupněm monetarizace ekonomiky a převládající monopolní strukturou s převahou dodavatele. V prostředí, kde peníze neplní své funkce, ustupuje otázka finanční disciplíny, a tedy i platební schopnosti či neschopnosti do pozadí. Monopolní prostředí a příkazový systém snižují na minimum manévrovací možnosti podniků při volbě jejich partnerů, ovšem na druhé straně jim změkčují odbytovou bariéru. Monopolní dodavatel má sice možnost přenést svou vlastní neefektivnost do cen výrobků, dokonce na ně má i "zaručený" odbyt, ale není chráněn před rizikem platební neschopnosti, neboť nemá nástroje (a to i při převaze dodavatele na trhu), jak si platby vynutit. Systém financování centrálně plánované ekonomiky víceméně vnutil řešení tohoto problému bankovní soustavě, cestou značného úvěrového automatismu. Ten spolu s centrální redistribucí zdrojů vedl k deformaci struktury pasív podnikové sféry.

Příčiny změn ve vývoji platební neschopnosti v r. 1990 je třeba hledat v začínajících změnách ekonomického prostředí vyvolaných procesem transformace čs. ekonomiky. Tyto změny lze identifikovat v několika směrech.

Došlo k odklonu od centrálního řízení podnikové sféry plánem a od jeho zajištění dodavatelsko-odběratelskými smlouvami. Souběžně s tím docházelo k rozpadu dodavatelsko-odběratelských vztahů, a to i v důsledku organizačních změn v podnikové sféře. Tyto procesy se promítly zejména do oblasti zásob - jednak jejich delším vázáním ve výrobním cyklu, tj. potřebou jejich většího objemu, jednak ve změně jejich struktury (viz tabulka č. 6). To vyvolávalo větší potřebu finančních zdrojů pro uspokojení provozních potřeb při současném zpomalování realizace.

Začal se rozpadat trh zemí RVHP, což vedlo ke ztrátě některých tradičních odbytišť. I když došlo k přesunu části tohoto zboží, původně určeného na vývoz, na vnitřní trh (investice), některé podniky byly postaveny před odbytovou bariéru s patřičnými dopady na finanční situaci.

Další odbytová bariéra se začala vytvářet po některých úpravách maloobchodních

Tabulka č. 6 Vývoj zásob

v mld. Kčs

	stav k 1.1.	přírůstek od počátku roku						stav k 31.12.
		31.3.	30.6.	30.9.	31.10.	30.11.	31.12.	
zásoby celkem	522,6	7,3	20,3	39,3	56,5	56,1	46,6	569,2
zásoby bez NPD	398,3	5,0	10,2	32,3	46,0	49,5	38,9	437,2
z toho:								
- výrobní	251,4	11,2	17,6	21,4	28,1	28,7	27,9	279,3
- odbytové	146,9	-6,2	-7,4	10,9	17,9	20,8	11,0	157,9

cen, zejména v souvislosti s odstraněním záporné daně z obrátu, na které obyvatelstvo reagovalo snížením poptávky (nárůst platební neschopnosti v potravinářském průmyslu ve IV. čtvrtletí byl 2,9 mld. Kčs).

Výrazně se v chování podnikové sféry projevila očekávání související s ohlášenou liberalizací a programem vnitřní směnitelnosti koruny. To vyústilo především v nebyvalé předzásobení podniků (viz tabulka č. 6). Tak vysoký přírůstek zejména výrobních zásob mohly podniky jen obtížně financovat z vlastních zdrojů při zachování své platební schopnosti. Dále docházelo k předčasnému uhrazování závazků vůči zahraničí, což zvyšovalo potřebu korunové likvidity. Součástí těchto podnikových expectací byly i nereálné představy o řešení obtížné finanční situace podniků v rámci deatizace.

Za této situace došlo v roce 1990 k absolutnímu poklesu reálných výkonů (např. v průmyslové produkci o 3,7 %). Tento vývoj, vedoucí k předstihu užití finančních zdrojů před jejich tvorbou v podnikové sféře, se odehrával na pozadí restriktivní finanční a měnové politiky. Došlo k omezení dotací podnikům ze státního rozpočtu

Tabulka č. 7 Vývoj úvěrové emise a platební neschopnosti v jednotlivých měsících v roce 1990

měsíc	úvěrová emise 577,7 mld. Kčs			platební neschopnost 7,2 mld. Kčs		
	absolutní stav [mld. Kčs]	změna proti východisku		absolutní stav [mld. Kčs]	změna proti východisku	
		[mld. Kčs]	[%]		[mld. Kčs]	[%]
01	576,3	-1,4	-0,2	7,1	-0,1	-1,4
02	572,7	-5,0	-0,9	8,4	+1,2	+16,7
03	568,9	-8,8	-1,5	10,6	+3,4	+47,2
04	578,6	+0,9	+0,2	13,8	+6,6	+91,7
05	589,5	+11,8	+2,0	15,5	+8,3	+115,3
06	593,2	+15,5	+2,7	13,8	+6,6	+91,7
07	588,8	+11,1	+1,9	15,4	+8,2	+113,9
08	593,2	+15,5	+2,7	19,1	+11,9	+165,3
09	588,8	+11,1	+1,9	27,8	+20,6	+286,1
10	588,9	+11,2	+1,9	35,9	+28,7	+398,6
11	590,9	+13,2	+2,3	44,7	+37,5	+520,8
12	583,1	+5,4	+0,9	53,9	+46,7	+648,6

a přírůstek úvěrů byl malý (viz *tabulka č. 7*). Podniky nepřizpůsobily své chování restriktivní politice, svou finanční nerovnováhu při slabosti své finanční základny řešily na úkor zvýšení platební neschopnosti.

Příčiny nárůstu platební neschopnosti na začátku roku 1991

Vývoj ekonomiky v lednu t.r. přinesl z makroekonomického hlediska bezprecedentní pohyb cenových hladin (růst cen průmyslových výrobků oproti prosinci o 24 % a spotřebitelských cen o 25,8 %), pokles reálného výstupu (pokles výroby zboží v průmyslu proti lednu m.r. o 2,2 %, stavebních prací o 36,7 %, fyzického objemu maloobchodního obrátu o 27,4 %) a zrychlení nárůstu nezaměstnanosti v lednu t.r. (1,5 %). Vývoj těchto ekonomických veličin jednoznačně indikuje ekonomickou recesi.

Pokus o specifikaci hlavních příčin, resp. faktorů, které vedly k vzestupu platební neschopnosti za těchto podmínek, se opírá o dostupné údaje o vývoji makroekonomických veličin, poznatky z podniků a komerčních bank i informace z centrální banky a ministerstev.

Faktor č. 1 - chování podniků

a) Podniky narazily na odbytovou bariéru; vzniklou situaci lze označit za odbytovou krizi. Došlo k poklesu agregátní poptávky v reálném vyjádření, a to ve všech jejích složkách:

- *spotřeba*: Prudký cenový nárůst u výrobků pro finální spotřebu spojený s tvrdým rozpočtovým omezením obyvatelstva umocněným blokací růstu mezd vedl ke snížení fyzického objemu maloobchodního obrátu. Projevilo se i předzásobení obyvatelstva (nákupní horečka z konce roku) i tradiční slabší lednový zájem o nákupy;

- *investice*: Dochází k poklesu investiční aktivity a ke změně její struktury. Snížilo se množství nově zahajovaných staveb, zpomalilo se tempo dokončování staveb či se omezuje původně uvažovaný rozsah. Souvisí to se zdražením stavebních a montážních prací a strojů a zařízení (ale i cenovými pohyby již ve 2. pololetí 1990) a se sníženými finančními možnostmi investorů;

- *výdaje státu*: V důsledku restrikce veřejných výdajů se snížily zakázky z oblasti veřejného sektoru. Byly stornovány některé objednávky resortu obrany a dopravy. V rozpočtových a příspěvkových organizacích s limitovanými výdaji se při růstu cen snižuje reálný objem jejich nákupů;

- *vývoz*: Plně se projevil rozpad trhu RVHP umocněný přechodem na zúčtování ve volných měnách a za obvyklé platební podmínky platné ve světě. Zhoršily se možnosti umístování našich výrobků v teritoriu RVHP (vývoz v lednu představoval jen 47 % loňské úrovně), což není kompenzováno odbytovými možnostmi v jiných teritoriích.

Podniková sféra nereagovala dostatečně v krátkém časovém období na vývoj poptávky adekvátní změnou objemu a struktury nabídky v kombinaci s racionální cenovou politikou. Podniky přistoupily k liberalizaci cen vesměs tak, že veškeré nedostatky v hospodaření promítly do zvýšení cen, čímž přes vzájemné cenové šoky způsobují omezení odbytu své produkce.

b) Projevily se důsledky politiky předzásobení v minulém roce. Toto předzásobení, vyvolané očekáváním inflace neanticipovalo změny ve velikosti a struktuře poptávky, což vedlo k blokaci finančních prostředků a k nedostatku likvidity. Odbytové potíže

v lednu zřejmě způsobily, že nedocházelo k rozpouštění zásob, ale spíše k pohybu v jejich struktuře (přesun z výrobních zásob do rozpracovanosti a odbytových zásob), a tím k jejich zhodnocení implikujícím zvýšení nároků na finanční krytí.

c) Navzdory novému makroekonomickému pozadí a složité finanční situaci podniky nadále preferují výrobu před odbytem ve snaze udržet zaměstnanost. Jen některé z nich projevují náznaky racionálnějšího chování (celozávodní dovolené, omezování směnnosti, zkrácený pracovní den apod.).

d) Nedošlo k výraznému zlepšení finanční disciplíny. Na prvním místě jsou nadále mzdy, závazky vůči dodavatelům nejsou prioritní. Podniky dostatečně nevyužívají možnost částečně řešit problém platební neschopnosti formou obchodního úvěru. Svědčí o tom i to, že podle odhadů, které vycházejí z konzultací s podnikovou sférou a bankami, 90 % podniků nevyužívá možnost sjednávat delší platební lhůty. Převážná většina pohledávek je tak splatná do 14 dnů a zvyšuje tlak na růst platební neschopnosti.

e) Podniky nedostatečně ocenily důsledky přecenění zásob po cenové liberalizaci pro svou finanční situaci. U těch podniků, které preferovaly rychlejší tvorbou zisku, se projevil nedostatek prostředků na krytí zvýšeného ocenění zásob.

f) Expektace podniků nadále vycházejí z předpokladu, že jejich finanční problémy budou řešeny globálně (rozměr platební neschopnosti v podnicích implikuje přesvědčení o nevyhnutelnosti řešení problému centrem). Tyto expektace podnikové sféry jsou povzbuzovány i některými dezinformacemi o globálním oddlužování podniků v rámci privatizace a tím, že hrozba bankrotu v situaci, kdy vlastníkem podniků je stát, se zdá nereálná.

Vzhledem k váze výše uvedených faktorů na straně podniků je možné vyslovit hypotézu, že byly hlavní příčinou růstu platební neschopnosti v lednu 1991.

Faktor č. 2 - tvrdost měnové restrikce

a) Centrální banka ve své emisní politice v lednu preferovala cíl blokace inflačního procesu v ekonomice. Vzhledem k tomu, že operovala v "informační mlze" o skutečném vývoji cenových hladin, dala přednost riziku poklesu reálné nabídky peněz před "profinancováním" inflace. Z uvažovaného čtvrtletního přírůstku úvěrů pro I. čtvrtletí ve výši cca 10 % bylo záměrem pro měsíc leden zvýšení úvěrů pouze o 2 %. Restriktivnost tohoto emisního záměru byla ještě zesílena konkrétní úvěrovou politikou komerčních bank, které zrealizovaly pouze 1%ní nárůst úvěrů.

b) Vyznění měnové restrikce ovlivnil i fakt, že komerčním bankám se nedostalo ze strany centrální banky včasných informací o koridoru, ve kterém se mají v rámci restriktivní politiky pohybovat. Centrální banka zaslala komerčním bankám základní materiály o měnových cílech a politice na r. 1991 i pravidla likvidity až koncem ledna.

c) Jako neúspěšný se již v lednu ukázal pokus řešit úvěry na trvale se obracející zásoby jejich transformací na komerční úvěry, ke kterému došlo po dohodě centrální banky a federálního ministerstva financí. Nutnost platit splátky a vyšší úroky samozřejmě znamená pro podniky a jejich platební schopnost další zátěž. I když objem splátek připadajících na leden nebyl velký, fakt, že např. v České republice z odhadované výše splátek připadajících na leden cca 8-10 mld. Kčs bylo splaceno jen cca 3 mld. Kčs, indikuje, že 5-7 mld. Kčs muselo být převedeno na úvěry nesplacené ve lhůtě (s nejvyšším sankčním úrokem).

Výše uvedené skutečnosti podporují hypotézu, že příliš přísná měnová restrikce byla specifickým faktorem růstu platební neschopnosti v lednu.

Faktor č. 3 - chování komerčních bank

a) S odvoláním na restriktivnost měnové politiky a na údajný nedostatek zdrojů omezily komerční banky nabídku úvěrů. Podle hodnocení centrální banky většinou komerční banky postupovaly uvážlivě a nechtěly riskovat poskytnutí úvěru těm podnikům, u nichž není jistota návratnosti těchto úvěrů; tuto návratnost často podniky nejsou schopné prokázat především pro nevyjasněnost odbytu své produkce. Prostředky si banky rezervovaly pro nadějně projekty. Podle stejného zdroje však komerční banky nepostupovaly ve všech případech jednotně a míra opatrnosti byla různá. Na druhé straně však úvěrová restrikce byla často prováděna plošně. Příliš rychlé rozdělení na nadějně a nenadějně podniky svědčí o určité mechančnosti přístupu. Novým jevem byla skutečnost, že v řadě případů přestaly být úvěrovány i pohledávky do lhůty splatnosti. Tento přístup v situaci, kdy podniky mají slabou vlastní finanční základnu a snadno se dostanou do pozice předlužení, ohrožuje i perspektivní podniky.

Úvěrová politika komerčních bank byla také u kořene rozdílného vývoje platební neschopnosti v České a ve Slovenské republice (měkkí postup Všeobecné úvěrové banky). Úvěrové limity rozepsané centrální bankou, která akceptovala záměry komerčních bank, ukazují jasnou disproporci mezi uvažovaným vývojem úvěrů u Komerční banky Praha a Všeobecné úvěrové banky Bratislava jako dosud takřka monopolních bank v republikách.

b) Banky také sledovaly své specifické cíle:

- Komerční banka Praha snížila objem poskytovaných úvěrů o 8 mld. Kčs. To je odůvodňováno snahou snížit podíl této největší banky na trhu. Zřejmě se však sleduje i cíl posílení vlastní likvidity jako předpoklad vstupu na mezinárodní kapitálový trh. Dále bude hrát svou roli snaha zbavit se rychle (pro vylepšení bankovní bilance) špatných podniků.

- Čs. obchodní banka má nadále dominantní postavení v zahraničním obchodě, který se i vlivem kursových změn dostal do obtížné situace. To, že banka blokuje došlé tržby podnikům zahraničního obchodu ze zahraničí, vede k tomu, že tyto podniky neplatí včas dodavatelům. Dochází tak k tomu, že vyvážející výrobní podniky de facto úvěrují Československou obchodní banku za cenu své platební neschopnosti.

Chování komerčních bank, které nebylo příliš vedeno snahou rozlišovat ohniska primární platební neschopnosti, vede k hypotéze, že úvěrová politika komerčních bank se na vzestupu platební neschopnosti v lednu podílela také.

Důsledky platební neschopnosti

Platební neschopnost narušuje účinnost makroekonomické regulace. Růstem platební neschopnosti se vytváří v ekonomice další poptávka v podstatě v rozporu s důchodovou situací podniků. Platební neschopnost je tudíž kanál, kterým podniky z restrikce unikají. V důsledku toho se komplikuje dosažení cílů restriktivní politiky a ekonomika se nadále přehřívá (růst zásob i investic).

Dalším globálním důsledkem platební neschopnosti je naturalizace hospodářství, tedy rozvoj směny bez využití peněz, a pokles významu finanční situace pro podnikové rozhodování.

V rovině mikroekonomické se špatně fungující trh a pozůstatky administrativně příkazového hospodářského mechanismu projeví tím, že jsou zcela deformovány důsledky platební neschopnosti (bankrot); to vedlo k jejímu zřetězení. Banky v případě platební neschopnosti splácejí z došlých úhrad podniků přednostně své úvěry. Posunutí úhrad závazků dodavatelům až ke konci posloupnosti plateb (daně a odvody, úvěry, mzdy, závazky dodavatelům) již samo o sobě šíření platební neschopnosti podporuje.

Velmi závažné negativní důsledky má platební neschopnost z hlediska tržní transformace ekonomiky a z hlediska procesu privatizace. Její existence - ať už v prvotní, nebo odvozené podobě - vyvolává řadu poruch v tržních vztazích mezi podniky, deformuje jejich chování. Platební neschopnost snižuje atraktivnost podniků, které přicházejí v úvahu pro privatizaci, neboť s podnikem přebírá nový majitel i povinnost okamžitě řešit tyto problémy.

Tyto důsledky platební neschopnosti vytvářejí situaci, která zpomaluje transformační proces.

Ekonomický vývoj v r. 1991 a jeho dopad na platební neschopnost

V r. 1991 bude platební neschopnost podniků ovlivňovat řada faktorů vyplývajících z transformace čs. ekonomiky i faktorů vnějších - s pozitivním i negativním dopadem na její stav.

Jisté zlepšení lze očekávat v příštích měsících z titulu přílivu peněz do ekonomiky v důsledku zmírnění úvěrové restrikce oproti počátku roku, samozřejmě v intencích čtvrtletních rozpisů. Pozitivně by se mělo projevit zlepšení finanční situace podniků převzetím úvěrů na trvale se obracející zásoby z komerčních bank Konsolidační bankou. Tyto účinky však považujeme za krátkodobé; neodstraní dlouhodobé příčiny platební neschopnosti.

Tendenci k poklesu platební neschopnosti může vyvolat formování tržního prostředí, tj. zejména liberalizace zahraničního obchodu, cenová liberalizace, rozvoj soukromého sektoru, rozvoj finančního trhu, ale i snížení odvodového zatížení či využití z minulého roku nahromaděných zásob.

Naopak ve směru zvyšování platební neschopnosti bude působit především očekávaný pokles ekonomické aktivity spojený s odbytovou krizí a důsledná restriktivnost finanční politiky jak v oblasti omezení pomoci podnikům ze státních rozpočtů, tak v oblasti úvěrů.

Důležitou roli v chování podnikové sféry s dopady na platební neschopnost sehrají jistě i expektace. Očekávání vysoké a dlouhodobé inflace by vedlo opět k dalšímu hromadění zásob, a tedy i zvyšování platební neschopnosti. Obdobně negativně by působilo i očekávání další devalvace. Mezi expektacemi budou ve vztahu k platební neschopnosti hrát svou úlohu i představy spjaté s privatizací a jejím postupem. Její nevyjasněnost (zejména v souvislosti s představou o oddlužení na vrub státu), nejistota vedoucích pracovníků ohledně jejich budoucího zařazení a zejména prodlužování tohoto procesu by se jistě ve vývoji platební neschopnosti podniků odrazily negativně.

Mezi předem těžko odhadnutelné faktory lze zařadit v prvé řadě rychlost adaptace ekonomických subjektů na nové podmínky, vývoj ve světové ekonomice, ale i příliv zahraničního kapitálu.

V průběhu 1. pololetí bude čs. ekonomika procházet obdobím relativně značné nestability. Cenová liberalizace přináší změny cenových relací a cenové hladiny a spolu s dalšími faktory mění postavení a důchodovou situaci řady podniků. Vlivem přetrvávající monopolizace, existence "kartelových dohod" o cenách apod. bude však cenová struktura, a tím i důchodová situace podniků nadále deformovaná, pouze struktura deformací bude jiná než v podmínkách centrální tvorby cen. Lze předpokládat, že ani po několika měsících cenové liberalizace nebude platební neschopnost podniků jednoznačně znamenat, že bonita podniku je nízká. Na druhé straně by zlepšení struktury relativních cen měla napomoci dovozní konkurence v důsledku liberalizace zahraničního obchodu a rozvoj soukromého sektoru vznikajícího v průběhu malé privatizace. Za této situace by se mohla platební neschopnost stát reálnějším kritériem hodnocení ze strany banky, případně obchodních partnerů. Od situace firmy v již zavedené fungující tržní ekonomice se však situace u nás v období tržní transformace bude i nadále lišit.

V roce 1991 lze očekávat, že řada výrobců bude mít odbytové potíže. Logickou reakcí v tržní ekonomice je omezení výroby, a tím i pokles zaměstnanosti a snížení mzdových nákladů. V podmínkách přechodu k tržní ekonomice v ČSFR je však pravděpodobná (a dosavadní zkušenosti svědčí o tom, že k omezování výrobních aktivit nedochází) i jiná reakce podniků. Pod tlakem odborů bude podnikové vedení při propouštění zaměstnanců velmi umírněné a nadále se budou vyplácet mzdy nekryté výrobou a odbytem. Implikace takového chování pro prohlubování platební neschopnosti jsou zřejmé.

Tak jako nepřekvapil nárůst platební neschopnosti v začátcích transformace čs. ekonomiky, neboť byl svým způsobem dokladem toho, že se reforma začíná "rozjíždět", lze logicky očekávat, že značná platební neschopnost podniků bude reálným jevem i v dalších fázích transformace, tedy v nejbližším období. Vzhledem k již zmíněné nebezpečnosti plošné platební neschopnosti pro proces transformace je však nezbytné hledat způsoby, jak tuto "rakovinu" ekonomiky zastavit a léčit.

Možné směry řešení platební neschopnosti

Platební neschopnost podniků je průsečíkem řady krátkodobých a dlouhodobých faktorů. Z povahy těchto příčin vyplývají i cesty řešení. Je však nereálné očekávat, že existuje jeden účinný nástroj či "globální" elegantní způsob, jak platební neschopnost vyřešit. To samozřejmě nevylučuje využívání nástrojů, které platební neschopnost zmírňují, a zejména hledání způsobů, jak co nejrychleji a nejúčinněji přispět k odstranění příčin platební neschopnosti.

Při specifikaci těchto způsobů však je nutné dbát na to, aby se - byť pod záminkou "přechodného období" - nesáhlo k takovým opatřením, která by byla nekonzistentní s tržní ekonomikou a znamenala by návrat k minulým praktikám. Máme tím na mysli řešení na úkor státních rozpočtů např. formou paušálního převedení celé či části platební neschopnosti na závazek státu. Nepřijatelné je i řešení na úkor uvolnění měnové politiky úvěrovou expanzí. Eventuální vykročení touto cestou by sice přineslo následné snížení platební neschopnosti, efekt by však byl pouze dočasný, aniž by se

řešily příčiny vzniku platební neschopnosti. Fakticky by došlo jen k odsunutí ztráty likvidity podnikové sféry a k jejímu přesunu na ohrožení likvidity státu a bankovního systému.

K omezení platební neschopnosti může přispět řada již částečně uplatňovaných či poměrně rychle aplikovatelných technických opatření, zejména těch, která přispívají k utužení finanční disciplíny. Pozitivní úlohu by měl sehrát rozvoj směnečného oběhu, promyšlená politika eskontu a reeskontu směnek, poskytování lombardních úvěrů. Bez významu není ani větší využívání akreditivních forem placení, vyžadování ověření platební schopnosti odběratele, sjednávání lhůt splatnosti obvyklých ve světě, zvýšení penále z prodlení úhrady či naopak poskytování slev za zaplacení v krátkém termínu. Přínosem by mohla být i činnost specializovaných finančních organizací zaměřených na odkup pohledávek (obdoba factoringu, ve světě úspěšně využívaného). Samozřejmě se bude i nadále přistupovat k vzájemným zápočtům pohledávek.

Hlavní směr řešení platební neschopnosti však spočívá v odstranění základních příčin platební neschopnosti.

Hlavní příčina platební neschopnosti tkví v nepřízpůsobení se podnikové sféry změněným podmínkám, v pomalé změně jejich chování. Je tedy nutné vyvíjet tvrdý tlak na podniky, aby podřídily hmotné procesy své konkrétní finanční situaci. Tento tlak musí být veden i přes vytvoření reálné hrozby bankrotu. Neznamená to samoúčel (bankrot je krajní řešení, kterému může a musí předcházet řada předstupňů), avšak existence tohoto institutu je naprosto nezbytná. Legislativní zabezpečení tohoto procesu je proto nutné maximálně urychlit, eventuálně ještě před přijetím zákona o úpadku realizovat bankroty podle současné nedokonalé úpravy v hospodářském zákoníku.

Prvořadá je tedy v řešení platební neschopnosti aktivita samotných podniků. Určité kroky (nejen ve smyslu negativním, tj. v tlaku na podniky) však přísluší i vládám. Jednak jde o pomoc při rozšiřování odbytišť v zahraničí ať již jednáním se zeměmi bývalé RVHP, a zejména SSSR, nebo se zeměmi jiných teritorií. Zvláštní význam pak nabývá formulace průmyslové, zemědělské, sektorové a regionální politiky s vytyčením priorit. Vláda (její orgány) může - vzhledem k obtížné identifikovatelnosti ohnisek primární platební neschopnosti a dosud ne zcela jasným kritériím posuzování "perspektivních" a "neperspektivních" podniků - spolupracovat při realizaci racionální selektivní politiky s bankami. Konečně vláda může pomoci řešit některé případy platební neschopnosti vzniklé v souvislosti s rozhodnutím dřívějších vlád či z mezinárodních komplikací.

Centrální banka může pozitivně ovlivnit vývoj platební neschopnosti pružností při provádění své měnové politiky (aniž by samozřejmě narušila její restriktivní charakter) v závislosti na pohybu cen, produktu a rychlosti obratu peněz. Zároveň by měla přispívat k "průchodnosti" toků úvěrů přes soustavu komerčních bank tak, aby nebyl blokován jejich monopolním chováním. Jde tedy o silnou angažovanost v procesu demonopolizace bankovní soustavy včetně vytváření podmínek pro činnost zahraničních bank. Nezanedbatelná je její úloha v promyšleném propracování politiky reeskontu směnek, resp. podpory směnečného oběhu po všech stránkách. Konečně ne posledním nástrojem jsou i využívání doporučení komerčním bankám a pomoc při analytické činnosti.

Nezastupitelná je při řešení problému platební neschopnosti podniků činnost komerčních bank. Banky by měly prohloubit a zkvalitnit svou analytickou činnost tak, aby se stala solidním základem jejich selektivního přístupu k podnikům - úvěry do zdravých podniků by se poskytovat měly. Komerční banky mohou sehrát pozitivní roli i svým technickým servisem a poradenskými službami, působením v roli směnečníka a podporou směnečného oběhu vůbec.

Jak ukazují první zkušenosti, i při celkové složité situaci - tvořící zdánlivě nepřetnutelný začarovaný kruh lavinovité platební neschopnosti - je možné uvést již řadu konstruktivních přístupů podniků k adaptaci na přechod k tržnímu hospodářství, jež vedly mj. k omezení či likvidaci platební neschopnosti konkrétních podniků. Jde tedy o to, aby se tyto pozitivní tendence prosadily v širším měřítku.

Platební neschopnost podniků je průvodním jevem v situaci, kdy stát postupně přenechává péči o osud podniků jejich vedení. Je nezbytným jevem, který provází požadovanou eliminaci neefektivních článků ekonomiky nikoliv na základě rozhodnutí centra, ale na podkladě reality trhu. Až potud je platební neschopnost zdravým jevem, jenž provází proces přivykání si na rozhodování v nových podmínkách.

Zcela odlišnou dimenzi ovšem dostává platební neschopnost v situaci, kdy její rozsah překročí kritickou mez, kdy zasáhne velké množství podniků a hrozí zmrazením finančních toků mezi ekonomickými subjekty. Takováto situace vyžaduje koordinovaný postup podniků, bankovní soustavy i státních orgánů. Nejzávažnější při usměrňování platební neschopnosti je zdokonalování trhu. Rozvinutí jeho základních elementů vymezí platební neschopnosti místo obvyklé v tržních ekonomikách.

LITERATURA

interní materiály federálního ministerstva financí a Státní banky Československé

SUMMARY

Insolvency in the Transformation Period of the Czechoslovak Economy

The insolvency issue is one of the most pressing problems of Czechoslovak enterprises at present time. This article presents an analysis of different aspects and causes of this phenomenon with respect to the changing economic framework. There is also a survey of possible solutions to the problem, conformible to the market transition of the economy.

The first part gives an analysis of the development of the insolvency in the last decade with an emphasis on the beginning of 1991 and a description also by branches and sectors.

The second part deals with the causes of the insolvency. There is a summary of economic factors with an impact on insolvency in 1990. A specific attention is devoted to the causes of a sharp increase of insolvency at the beginning of 1991 (behaviour of enterprises, credit restriction, policy of commercial banks).

The third part aims at the consequences of insolvency and the interrelationship of the insolvency issue with the transition process of the Czechoslovak economy. The conclusion contains some possible ways to solve the problem.